

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1980 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1980

VILNIUS

1981

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1980

VILNIUS

1981

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1980

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1981

Redakcinė kolegija:

Jonas DOBROVOLSKAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Giedrė NIUNKIENE, Rita STRAZDŪNAITE (sekretorė), Henrikas ŠADZIUS, Adolfas TAUTAVICIUS, Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

Li237 Lietuvos istorijos metraštis = Ежегодник истории Литвы = The year-book of Lithuanian history / LTSR MA, Istorijos in-tas, LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1980 m. 1981. 171 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. LTSR MA istorijos in-to leid. 1980 m. bibliogr. / O. Adomonienė, p. 151—153. Bibliogr. išnašose.

Leidiny, skirtas svarbiausiems Lietuvos istorijos mokslinių tyrimų rezultatams skelbti, supažindina su Lietuvos istorijos tyrimo darbais: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės demografiniai rodikliai 1790 m. gyventojų surašymo duomenimis“, „Iš Lietuvos kile Tartu universiteto studentai 1802—1919 metais“ ir kt.

**BBK 63.3(2L)
9(TL)**

0505040000

M 10604—021
M 854(08)—81 Z—81

© LTSR MA Istorijos institutas, 1981

REKVIZICIJOS LIETUVOJE (1919—1923 m.)

ALFONSAS EIDINTAS

Rekvizicija (iš lotynų requisitio — reikalavimas) — prievartinis asmeninio turto nusavinimas valstybės nuosavybėn arba laikinam naudojimui. Rekviziuojama paprastai atlyginant (pilnai arba iš dalies) arba visai neatlyginant¹. Lietuvoje rekvizicijos plačiai buvo imamos kaizerinės okupacijos metais, jas praktikavo ir Lietuvos buržuazinė vyriausybė. Tarybinės lietuvių istoriografijos apie rekvizicijas yra mažai. Apie rekvizicijų ėmimą trumpai užsiminta „Lietuvos TSR istorijoje“², valstiečių nepasitenkinimą rekvizicijų rinkimu pažymėjo J. Jurginis³, A. Gaigalaitė⁴. Rašydamas apie natūrinės valstiečių prievoles lietuvių buržuazijos valdymo metais, buržuazinius įstatymus apibūdino teisininkas S. Vansevičius⁵. Specialaus darbo šia tema nėra, literatūroje nenušviestas darbo žmonių nepasitenkinimo augimas rekvizicijomis, rekvizicijų ėmimas miestuose, valstiečių kovą prieš rekvizicijų rinkimą, jų išieškojimas.

Kaip minėta, Lietuvoje rekvizicijos plačiai buvo vykdomos kaizerinės okupacijos metais. Vokietijos kariuomenė ir okupacinė administracija taip plėšė Lietuvos valstiečius, dvarų ūkį. Pačių vokiečių statistikos (Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Litauen Bezirk Nord) duomenimis, kaizerinės armijos ir Vokietijos reikalams Lietuvos šiaurinėje dalyje⁶ buvo rekvizuota 50 540 arklių (nuo 1915 m. žiemos iki 1918 m. kovo)⁷. Manoma, kad iš čia buvo išvežta iki 60% arklių, tame tarpe geriausi veisliniai arkliai ir kumelės⁸. Tai tik vienas pavyzdys. Kaizeriniai okupantai sistemini-

¹ Краткий политический словарь. — М., 1978, с. 330.

² Truska L. Revoliucinis judėjimas Lietuvoje 1919—1925 m.— Kn.: Lietuvos TSR istorija. V., 1965, t. 3, p. 142.

³ Jurginis J. Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais.— V., 1955, p. 8—9.

⁴ Gaigalaitė A. Dėl Lietuvos valstiečių kovos pobūdžio buržuazijos valdymo metais.— Lietuvos istorijos metraštis. 1976 metai, p. 39.

⁵ Vansevičius S. Lietuvos valstiečių teisinė padėtis buržuazijos valdymo metais (1919—1940 m.).— V., 1968, p. 72—75.

⁶ Vokiečių vadinamoji „Nord Litauen“ (šiaurės Lietuva) plotu beveik atitiko vėliau susiformavusios Lietuvos respublikos teritoriją (Kauno, Suvalkų gubernijos ir pusė Vilniaus gubernijos). Žr.: Sarmaitis R. Amerikos—Anglijos imperialistų intervencija Lietuvoje 1918—1920 m.— V., 1955, p. 5.

⁷ Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos 1919.XI.2 d. raštas Nr. 5529 Užsienio reikalų ministerijai.— Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA), f. 392, ap. 1, b. 114, l. 43. Minėtos žinios neapima tų arklių, kurie iš Lietuvos buvo paimti pačių kariuomenės dalinių iniciatyva arba vokiečių pirklų supirkti ir išgabenti į Vokietiją.

⁸ Gaigalaitė A. Dėl Lietuvos valstiečių kovos pobūdžio..., p. 39—40.

cijų taryba atsisakė tai padaryti³⁴. Raseinių apskr. Betygalos valsč. 7 valstiečiai prašė panaikinti pabaudas už pašarų rekvizicijos neatlikimą 1922—1923 m., nes buvo sunku juos pristatyti (iki sandėlio 30 km, o jų arkliai serga). Raseinių apskr. rekvizicijų komisija nutarė pabaudas jiems palikti, motyvuodama tuo, kad rekvizicijų nevykdymas ir neišreikalavimas demoralizuos kitus valstiečius ir trukdys tolesnei rekvizicijų eigai³⁵. Netgi į labiausiai nukentėjusias sritis nebuvo atsižvelgiama. Didelį nepasitenkinimą sukėlė rekvizicijos toje Lietuvos dalyje, kur siautėjo bermontininkai. Šiaulių apskr. Šiaulėnų valsč. Batkūnų k. 16 valstiečių 1920 m. birželio 28 d. skundėsi Steigiamojo seimo pirmininkui, kad jie net sėklos neturi, reikią pirkti grūdus, o sviesto prievolę vos surenką, be to, jie dar privalą mokėti nuomą už žemę ir valstybinius mokesčius³⁶. Daug kartų prašė valdžią atleisti nuo rekvizicijų Zarasų apskr. valstiečiai, nes čia daugelyje vietų žmonės badavo³⁷. Valstiečių prašymams būdinga, kad jie daugiausia buvo ne individualūs, o kolektyviniai. Jų skundai ir protestai — savotiška Lietuvos valstiečių pasipriešinimo buržuazijai forma. Valstiečiai priešinosi rekvizicijoms ir sabotuodami jas, slėpdami produktus, laiku rekvizicijų neatiduodami. Nemažai prie to prisidėjo Lietuvos Komunistų partijos darbas kaime. Dar 1919 m. gegužės 31 d. V. Kapsukas rašė, kad dėl rekvizicijų ir mobilizacijos daugelyje valsčių neklausoma valdžios, ir buržuazinė administracija ten siuntė baudžiamuosius būrius. Tokią padėtį V. Kapsukas įvertino kaip palankią LKP organizacinei ir agitacinei veiklai³⁸.

Priešinėmsi rekvizicijoms dar labiau stiprino netinkamos buržuazinės administracijos priemonės jas imant. Savavaliavo valdininkai, karinės dalys, policija. Kai kuriose karinėse dalyse vadovybė gaudavo daug valstiečių skundų, kuriuose jie rašė, kad kareiviai dažnai konfiskuoja maistą ir gyvulius, neišduodami valstiečiams jokių kvitų ar raštelių³⁹. 1919 m. karinės dalys, stovėjusios Zarasų apskr. Lašų, Šlozbergo, Paupinės ir Breversko kaimuose, savavališkai rekvizavo ir išdavė valstiečiams 28 oficialius ir dar 25 neoficialius kvitus. Gyventojai dėl to skundėsi valdžiai, tačiau į jų prašymą padengti nuostolius nebuvo atsižvelgta nei 1920, nei 1923 metais⁴⁰. Rekvizicijų įvykdymą buvo galima įrodyti kvitais. Jeigu įvykdę rekvizicijas valstiečiai neturėjo kvitų, rekvizicijos buvo išieškamos antrą kartą. Tuo tarpu 1919 ir 1920 m. buržuaziniai valdininkai dažnai valstiečiams kvitų neišduodavo, todėl įrodyti, kad rekvizicijos atiduotos, buvo neįmanoma⁴¹. Valstiečiai vengė atiduoti rekvizicijas. Biržų valsčiaus gyventojai protestavo prieš jas, nes valstiečių padėtis buvo apgai-

³⁴ Rekvizicijų tarybos 1923.VII.30 d. posėdžio protokolas Nr. 30.— Ten pat, I. 50.

³⁵ Rekvizicijų tarybos 1923.X.22 d. posėdžio protokolas Nr. 41.— Ten pat, I. 22.

³⁶ CVA, f. 862, ap. 1, b. 4, I. 36.

³⁷ Zarasų apskrities tarybos posėdžio 1920.II.18 d. protokolas.— CVA, f. 844, ap. 3, b. 3, I. 82—83.

³⁸ Kapsukas V. Palanki dirva mūsų darbui.— Raštai. V., 1966, t. 8, p. 174.

³⁹ II brigados štabo viršininko 1920.I.18 d. įsakymas brigadai.— CVA, f. 529, ap. 1, b. 10, I. 6.

⁴⁰ Rekvizicijų tarybos 1923.XI.10 d. posėdžio protokolas.— CVA, f. 1064, ap. 3, b. 6 (d. 2), I. 4.

⁴¹ Vansevičius S. Lietuvos valstiečių teisinė padėtis..., p. 74.

saro reikalams. Rekvizicijų ir nepriemokų išieškojimo, kaip pažymėjo Steigiamojo seimo atstovas K. Kupčiūnas, reikėjo tik tam, kad „sektųsi aprūpinti kariuomenė“²⁵. Kriaunų ir Pakriaunių kaimų valstiečiai 1919 m. rugsėjo mėn. susirinkime pažymėjo, kad valdžia rekvizicijas ima, bet nieko nemoka, o tik išduoda kvitus. Rekvizicijos neimamos iš turtingųjų²⁶. Prieš dideles rekvizicijas pareiškė protestą Ylakių valsčiaus profsąjunga 1920 m. birželio 16 d. susirinkime²⁷.

Už rekvizuotus produktus valstiečiai gaudavo tik 20—40% tikrosios jų vertės. Reikalas tas, kad auksino vertė be paliovos krito — krašte siautėjo pokarinė infliacija. Vyriausybės posėdyje 1920 m. sausio 26 d. ministras pirmininkas pabrėžė, kad vokiečių valiuta nepastovi, jos vertė nuolat krin-ta; ypač didelių nuostolių patiriama, ją keičiant į kitų šalių valiutas²⁸. 1922 m., buržuazinei valdžiai pradėjus finansinę reformą, apyvartoje buvę pinigai buvo keičiami į litus, toliau krinant markės kursui (1 litas 1922 m. spalio mėn. buvo 175 markės, o tų pačių metų gruodžio mėn. — net 850 markių)²⁹. Taigi kol valstybė apmokėdavo valstiečiams už kvitus, išduo-tus paimant rekvizicijas, pinigų vertė jau būdavo kritusi kelis kartus. Krikščionių demokratų partijos atstovas Steigiamajame seime P. Kriščiū-nas 1920 m. spalio mėn. pripažino, kad valstiečiai yra labai nepatenkinti rekvizuotų produktų kainomis, nes jos per mažos³⁰.

Rekvizicijos labiausiai vargino mažžemius ir vidutinius valstiečius. Negalėdami laiku jų atiduoti, valstiečiai dažnai prašydavo jas atidėti. Skuodo valsč. Zemytės k. valstiečiai prašė atidėti arba atleisti juos nuo 1920—1923 m. rekvizicijų, nes tuo metu buvo nederlius, daug nuostolių pridarė gyvulių epidemija. Rekvizicijų taryba, svarščiusi valstiečių prašy-mą, nutarė iš jų išieškomus 2500 litų tik sumažinti iki 1500 litų. Ši suma turėjo būti nedelsiant sumokėta³¹. Nusikaltusiems rekvizicijų ėmimui, ypač laiku jos nevykdantiems, buvo numatytos ir bausmės: areštas iki 6 mėne-sių ir pabauda pinigais iki 5000 markių³². Šiaulių apskr. Vaiguvos valsč. 9 valstiečiai už nepristatytus kailinius 1920 m. rekvizicijų tarybos spren-dimu buvo nubausti pinigine bauda po 500 auksinų kiekvienas ir už kiek-vienus kailinius papildomai po 150 auksinų³³. Nors valstiečiai dažnai prašydavo atleisti juos nuo pabaudų, bet teigiamą atsakymą iš buržuazi-nės valdžios gaudavo labai retai. Tauragės apskr. Vilkalaukio k. valstietės O. Rastutaitė ir J. Sakurskienė prašė neimti iš jų baudos už rekvizicijų neatlikimą 1920—1923 m. dėl nederliaus. Tačiau Tauragės apskr. rekvizi-

²⁵ SSD, 1920 m. liepos 16 d. I sesijos 28 posėdis, p. 235.

²⁶ Komunistas, 1919 m. rugsėjo 13 d., Nr. 70 (žinutė).

²⁷ CVA, f. 378, ap. 5, b. 65, l. 65.

²⁸ CVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 9.

²⁹ История Литовской ССР. — Вильнюс, 1978, с. 348.

³⁰ SSD, 1920 m. spalio 15 d. I sesijos 51 posėdis, p. 486.

³¹ CVA, f. 1064, ap. 3, b. 6, l. 18. Valstiečių prašymai rekvizicijas atidėti, sumažinti ar atleisti nuo jų ir pabaudų patekdavo rekvizicijų tarybai ir buvo svarstomi jos posėdžiuose. Šimtai tokių prašymų joje buvo svarstomi vien 1923—1924 metais. Tai atsi-spindi tarybos posėdžių protokoluose: CVA, f. 1064, ap. 3, b. 6, l. 1—105 ir b. 6 (d. 2), l. 1—209. Prašymai ir skundai plaukė į rekvizicijų tarybą ir iš miesto gyventojų.

³² LVZ, 1919 m. balandžio 4 d., Nr. 5 (priedas 5).

³³ Rekvizicijų tarybos 1923.IX.10 d. posėdžio protokolas Nr. 35.— CVA, f. 1064, ap. 3, b. 6 (d. 2), l. 32.

tarybos pirmininkui, perspėdamas, kad, ir toliau esant tokioms didelėms gyvulių ėmimo normoms, valstiečiai negalėsią išauginti gyvulių tiek, kiek jų rekvizuojaama¹⁶. Mat 1919 m. vyriausioji tiekimo valdyba pradėjo imti gyvulius, daugeliui valstiečių nepalikdama net arklio. Žemės ūkio ministras J. Aleksa pripažino, kad šitaip griunami valstiečių ūkiai, kad gali kilti valstiečių pasipriešinimas ir net sukilimas prieš valdžią¹⁷. Kauno ir Rokiškio žemės ūkio draugijų vadovai 1919 m. lapkričio mėn. skundėsi Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijai, kad rekvizicijos imamos nepaisant turimo javų kiekio, žemės kokybės¹⁸. 1920 m. spalio mėn. svarstant naujo rekvizicijų ir nepaprastųjų mokesčių įstatymo projektą Steigiama- jame seime, buvo pažymėta, kad iki to laiko galiojusiam įstatyme apskri- tai neatsižvelgta į apskričių dydį, turtingumą, žemės derlingumą¹⁹. 1920 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos savivaldybių suvažiavimui buvo pateiktas svarstyti projektas įstatymo, numatančio panaikinti netolygų rekvizi- cijų paskirstymą. Tačiau jo atstovai neturėjo jokių statistinių žinių apie atskiras apskritis, valsčius, todėl rekvizicijų dydžiai tebeliko netolygūs²⁰. Rekvizicijos nebuvo proporcingos nei valstiečių ūkių pajamoms, nei žemės kiekiui. Pagal 1920 m. sausio 10 d. įstatymą valstiečių ūkiai nuo 4,4 iki 9,9 ha mokėjo 1 rekvizicijos vienetą, o 55 ir didesni kaip 55 ha ūkiai — tik po 2 rekvizicijos vienetus²¹. Steigiamajame seime mažžemis valstietis J. Žitinevičius pažymėjo, kad rekvizicijų paskirstymas netiks- lus — dažnai rekvizicijos imamos iš mažžemių valstiečių, kurie turi vos po 2 margus žemės. Nors daugelis valstiečių jas atiduoda tvarkingai, bet už tai negauna pinigų²². Lietuvos valstiečių sąjungos atstovas Steigiama- jame seime K. Ralys pabrėžė, kad daug gyventojų negali atiduoti rekvizi- cijų, nes jos paskirstomos neapgalvotai (antai vienas Žemaitijos vals- čius turėjo surinkti 30 svarų pipirų ir niekas nežinojo, iš kur jų gauti, o kitas valsčius turėjo atiduoti vos 15 pūdų svogūnų)²³.

Rekvizicijų paskirstymo netolygumas kėlė valstiečių nepasitenkinimą buržuazinės valdžios administracija. Buržuazija, stiprindama terorą prieš revoliucinį judėjimą, kovodama prieš išorinius krašto priešus, didino kariuomenės skaičių. Vien kariuomenei išlaikyti 1919—1920 m. buvo sunau- dojama daugiau kaip pusė visų valstybinio biudžeto išlaidų. 1918—1919 m. valstybė gavo 119 237,7 tūkst. auksinų pajamų, o 63 673,0 tūkst. auksinų buvo išleista Krašto apsaugos ministerijos reikalams, 1920 m.— 422 525,0 tūkst. auksinų pajamų, Krašto apsaugos ministerija išleido daugiau kaip pusę tos sumos — 232 596,0 tūkst. auksinų²⁴. Dauguma rekvizicijų teko

¹⁶ CVA, f. 923, ap. 1, b. 2, l. 42. Laišką taip pat pasirašė buvęs Kauno žemės ūkio draugijos vicepirmininkas bei Rokiškio ir Šiaulių žemės ūkio draugijų nariai.

¹⁷ Vansevičius S. Lietuvos valstiečių teisinė padėtis..., p. 74.

¹⁸ Gaigalaitė A. Dėl Lietuvos valstiečių kovos pobūdžio..., p. 39—40.

¹⁹ Steigiamojo seimo darbai (toliau — SSD), 1920 m. spalio 15 d. I sesijos 51 posėdis, p. 485.

²⁰ Ten pat.

²¹ Vyriausybės žinios, 1920 m. vasario 6 d., Nr. 1(19), p. 1.

²² SSD, 1920 m. liepos 16 d. I sesijos 28 posėdis, p. 237.

²³ Ten pat, p. 238.

²⁴ Micuta D. Lietuvos finansai 1918—1928 metais.— Kn.: Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918—1928 m. Kaunas, 1930, p. 180—181.

gai plėšė visą Lietuvos ūkį, todėl daugelis valstiečių karo metais labai nuskurdo. Antai Anykščių seniūnijos Nr. 2 valstiečiai (30 šeimų) 1920 m. vasario 5 d. skundėsi Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijai, kad dėl karo padarytų nuostolių ir skurdo jie negali pristatyti į Utenos apskrities priėmimo punktą mėsos, riebalų⁹. Komisija nustatė, kad valstiečiai skunde nieko neperdėjo. Žemės ūkio ministerijos įgaliotinis Panevėžio apskričiai 1920 m. kovo 10 d. rašte Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos bendrųjų reikalų departamentui pažymėjo, kad Anykščių seniūnijos Nr. 2 valstiečius apskritai reikėtų atleisti nuo rekvizicijų, nes priešingu atveju jie reikiamai neįsikurs savo ūkiuose¹⁰. Valstiečių tokių skundų pateikiama ir A. Gaigalaitės straipsnyje¹¹.

Lietuvių buržuazija, kovodama už valdžią ir kurdama valstybės aparatą savo diktatūrai įtvirtinti, irgi pradėjo rekvizicijas kaime ir mieste. Nepaisydama sudėtingos ekonominės darbo žmonių padėties, darbininkų ir valstiečių skurdo, vadovaudamasi tik savo klasiniais interesais, buržuazinė Lietuvos vyriausybė jau pirmaisiais valdymo metais rekvizicijomis siekė padidinti išdo pajamas, o jų pirmiausia reikėjo kariuomenei išlaikyti.

Rekvizicijų ėmimas iš valstiečių ir kova prieš jas

Vykstant kovai prieš Tarybų valdžią Lietuvoje, buržuazinis Ministrų kabinetas jau 1919 m. kovo 6 d. priėmė įsakymą dėl gyvulių, arklių, maisto, pašaro ir kitų tiekimo dalykų rekvizicijos. Pagal šį įsakymą rekvizicijos turėjo būti imamos daugiausia kariuomenės reikalams¹². Tačiau kartais rekvizuoti dalykai buvo perleidžiami ir buržuazinės valdžios organams. 1923 m. birželio 25 d. rekvizicijų tarybos nutarimu Šakių apskrities rekvizicijų likučiai buvo perduoti vietos policijos ir kalinių išlaikymui¹³. Už beverčius auksinus iš valstiečių buvo imama drobės, kailiai, miško medžiaga, vilnoniai audiniai, pašaras, gyvuliai, maisto produktai, grūdai. Rekvizuojamų dalykų kiekį nustatydavo vyriausioji tiekimo valdyba kiekvienai apskričiai, pastaroji paskirstydavo juos apskričių ėmimo komitetams, o šie — valsčių komitetams¹⁴.

Rekvizicijos skurdino valstiečius, jie skundėsi buržuazinės valdžios organams. Dėl didelių rekvizicijų normų protestavo Žeimelio valsčiaus tarybos atstovai¹⁵. 1919 m. liepos mėn. nepasitenkinimas rekvizicijomis buvo ryškus Skaudvilės apylinkės valstiečių tarpe. Didelės rekvizicijos galėjo pabloginti bendrą Lietuvos žemės ūkio padėtį. Apie tai liudija Lietuvos žemės ūkio draugijos pirmininkas 1919 m. gruodžio 3 d. laiške Ministrų

⁹ CVA, f. 392, ap. 1, b. 2225, l. 9.

¹⁰ Ten pat, l. 11—12.

¹¹ Gaigalaitė A. Dėl Lietuvos valstiečių kovos pobūdžio..., p. 39.

¹² Laikinosios vyriausybės žinios (toliau — LVZ), 1919 m. balandžio 4 d., Nr. 5 (priedas 5).

¹³ Rekvizicijų tarybos 1923.VI.25 d. posėdžio protokolas Nr. 25.— CVA, f. 1064, ap. 3, b. 6 (d. 2), l. 82.

¹⁴ LVZ, 1919 m. balandžio 4 d., Nr. 5 (priedas 5).

¹⁵ Žeimelio valsčiaus tarybos atstovų susirinkimo 1920.III.4 d. protokolas.— CVA, f. 805, ap. 15, b. 1, l. 20.

lėtina. Kadangi imamos iš jų rekvizicijos turėjo būti skirtos policijos išlaikymui, valsčiaus valdyba pareiškė, kad policija pati galinti nusipirkti mėsos ir kitų maisto prekių iš atlyginimo pas tuos piliečius, kurie visko turi pakankamai⁴². 1920 m. sausio 28 d. Vilkaviškio apskr. komendantas raportavo generalinio štabo žvalgybos skyriaus viršininkui, kad gyventojai yra labai nepatenkinti rekvizicijomis, nes jos imamos ir imamos, o pinigų už tai niekas nemoka. Dėl to gyventojai maistą slepia ir neduoda rekvizuoti. Komendantas pažymėjo, kad, karo intendantų duomenimis, rekvizicijų surenkama tik dešimtadalis. Rašte siūloma, nebeaštrinant padėties, apmokėti valstiečiams nors pusę susidariusios sumos⁴³.

Archyviniai dokumentai rodo, kad valstiečių nepasitenkinimas augo, jam turėjo įtakos ir bendras revoliucinio judėjimo pakilimas Lietuvoje 1920 metais. Minėtas Vilkaviškio apskrities komendantas 1920 m. vasario 27 d. rašė generalinio štabo žvalgybos skyriaus viršininkui, jog jis gavęs armijos intendanto prašymą leisti pavartoti kareivių jėgą rekvizicijų metu. Komendantas pažymi, kad tokį prašymą jis išpildysiąs, bet panašių atvejų reikėtų vengti, nes gali kilti neramumai ir valstiečiai nusigręš nuo valdžios. „O ar galime šiandien garantuoti už tuos pačius kareivius?“, — retoriškai klausia komendantas žvalgybos skyriaus viršininko⁴⁴, matyt, turėdamas galvoje revoliucines nuotaikas krašte ir neseniai įvykusį sukilimą Kauno įguloje. Valstiečių poziciją dėl rekvizicijų bandė nustatyti ir einantis komendanto pareigas Marijampolės mieste valdininkas 1921 m. vasario 5 d. slaptame pranešime žvalgybos skyriaus viršininkui. Rašte jis konstatavo, kad valstiečiai „skundžias uždėtom ant jų sunkiom rekvizicijom ir iš dalies matyt nepasitenkinimas valdžia. Motyvuoja jie tuo, kad valdžia daug nuo jų reikalauja, o apie jų gerovę nesirūpinama“⁴⁵. Taigi rekvizicijoms išieškoti buržuazinė valdžia šaukdavosi kariuomenės ir policininkų pagalbos. Antai Alytaus apskrities rekvizicijos ėmimo komitetas, nesiskaitydamas su žemdirbių interesais, bandė priversti atiduoti rekvizicijas, siųsdamas į kaimus policininkus, kurie girti naudojo prievartą⁴⁶. Faktiškai rekvizicijos buvo surenkamos tik griebiantis nepaprastųjų priemonių. Tą 1920 m. vasario 20 d. patvirtino užsienio reikalų ministras A. Voldemaras, išreikšdamas, jog rekvizicijos surenkamos ir kariuomenė gauna maistą tik dėl to, kad įvesta karo padėtis⁴⁷. Kai buvo svarstomas rekvizicijų pakeitimas mokesčiu pinigais, kariuomenės intendantas pareiškė, kad mokesčiai pinigais nebus tikslingas, nes savivaldybės nesugebės laiku surinkti pinigų, kariuomenė liks be maisto ir pašarų, o karo intendanta — be pinigų⁴⁸.

⁴² Biržų valsčiaus tarybos 1919.IX.1 d. posėdžio protokolas Nr. 4.— CVA, f. 805, ap. 1, b. 3, l. 5.

⁴³ Ten pat, f. 929, ap. 3, b. 172, l. 2.

⁴⁴ Ten pat, l. 4.

⁴⁵ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (toliau — LIS).— V., 1961, t. 4, p. 95—96.

⁴⁶ Alytaus apskr. Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos įgaliotinio 1919.IV.30 d. raštas Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijai.— CVA, f. 392, ap. 1, b. 114, l. 24.

⁴⁷ Ministrų kabineto 1920.II.20 d. posėdžio protokolas.— CVA, f. 923, ap. 1, b. 86,

l. 55.

⁴⁸ Rekvizicijų tarybos 1921.I.29 d. posėdžio protokolas.— CVA, f. 1064, ap. 3, b. 6 (d. 2), l. 185.

Esant sunkiai valstybės vidaus padėčiai, lietuvių buržuazija nesiryžo sumažinti rekvizicijų ir netekti vieno iš izdo ramsčių. Todėl buržuazinė vyriausybė bandė apriboti valdininkų, policijos ir karinių dalių savivaliavimą. 1919 m. gegužės 7 d. krašto apsaugos ministro ir vyriausiojo kariuomenės vado pavaduotojo A. Merkio įsakyme Nr. 78 visų karinių dalių vadams nurodyta, kad visas rekvizicijas Lietuvoje vykdo tik ėmimo komitetai ir tiekimo valdybos. Kariuomenės daliniai, norintieji gauti rekvizicijų, privalėjo kreiptis į vietinius ėmimo komitetus. Pinigus už rekvizuotus dalykus turėjo apmokėti irgi vietiniai komitetai⁴⁹. 1919 m. gruodžio 21 d. įsakyme Lietuvos kariuomenei pabrėžta, kad karinės dalys ir atskiri kareiviai be karo intendantūros ar jos skyrių žinios savavališkai rekvizuoja, išduoda neteisėtus kvitus ir tuo kelia valstiečių nepasitenkinimą, nes paprastai tokios rekvizicijos įmamos virš normos⁵⁰. Įsakyme karinių dalinių vadai įpareigojami saugoti, kad niekas iš jų pavaldinių tokių rekvizicijų nevykdytų.

1920 m. liepos 24 d. Krašto apsaugos ministerija, matydama, kad paprastu būdu rekvizicijų pakankamai suimti nepavyko, įsakė rinkti nepaprastąsias rekvizicijas⁵¹. 1922 m. rugsėjo 14 d., remiantis rekvizicijų ir nepaprastųjų mokesčių įstatymu, buvo paskelbta nepaprastoji raguočių rekvizicija⁵². Apskritai vykdyti nepaprastąsias rekvizicijas buvo vengiama. Antai Krašto apsaugos ministerijos intendantūros skyriaus dalies viršininko 1921 m. birželio 27 d. slaptame raporte krašto apsaugos ministrai nurodoma, kad „nepaprasta rekvizicija nelabai geistina, nes ji suerzina visą kraštą“⁵³. 1921 m. sausio 29 d. įstatymu dėl rekvizicijų ir nepaprastųjų mokesčių buržuazinė vyriausybė panaikino 1920 m. sausio 10 d. įsakymą, tačiau visi pastarojo pagrindiniai punktai išliko⁵⁴.

Atskirai reikia pažymėti rekvizicijas iš lenkų dvarininkų. Lenkai sudarė daugumą Lietuvos dvarininkų. P. Losovskio nuomone, lenkų dvarininkai Lietuvoje turėjo apie 80% dvarų žemės⁵⁵. Didelė jų dalis palaikė Lenkijos vyriausybės ekspansionistinius tikslus Lietuvoje ir buvo nusistatę prieš Lietuvos savarankiškumą. Dvarininkai slaptai išveždavo iš Lietuvos grūdus, nors jų labai trūko ir vidaus rinkai. Būtent dėl to 1919 m. pabaigoje Panevėžio apskr. labai pakilo duonos kainos⁵⁶. Dvarų darbininkų komitetai, tuomet veikę daugumoje Lietuvos dvarų, stengėsi kontroliuoti dvarininkus, neleisti jiems išvežti javų ir kito turto už demarkacinės linijos⁵⁷.

⁴⁹ LVZ, 1920 m. balandžio 20 d., Nr. 28, p. 3.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ 1920.VII.24 d. įsakymas.— CVA, f. 929, ap. 3, b. 176, l. 60.

⁵² Vyriausybės žinios, 1922 m. lapkričio 9 d., Nr. 114, p. 6.

⁵³ LŠ, t. 4, p. 104.

⁵⁴ Ten pat, p. 92—95.

⁵⁵ Ł o s s o w s k i P. Stosunki polsko-litewskie w latach 1918—1920.— Warszawa, 1966, p. 22.

⁵⁶ Panevėžio m. tarybos posėdžio 1919.XI.22 d. protokolas.— CVA, f. 1264, ap. 1, b. 4, l. 113.

⁵⁷ Plačiau apie dvarų darbininkų komitetų kovą prieš dvarininkų ir buržuazinės administracijos savivalę žr.: Eidintas A. Lietuvos darbo žmonių kova už politines teises 1919—1920 metais.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, 1978, t. XIX (šąs. 2), p. 103—105.

Už tai dvarininkai dažnai šalindavo darbininkus iš dvarų⁵⁸. Tokie lenkų dvarininkų veiksmai piktino darbo žmones. Neatsitiktinai net vidaus reikalų ministras E. Draugelis 1920 m. kovo 21 d. pažymėjo, kad daugiau negalima tylėti apie tuos dvarininkus, kurie, patys būdami Varšuvoje, pardavinėja Lietuvos žemę, miškus, o gautus pinigus panaudoja priešiškiems Lietuvai tikslams⁵⁹. Lenkų dvarininkai kenkė ir kitaip. Pvz., 1920 m. pavasarį Mažeikių apskr. Židikų valsč. 9 dvaruose žemvaldžiai neužsėjo 895 dešimtinių žemės. Tyrusi šį atvejį komisija nustatė, kad taip buvo padaryta dėl to, jog „dvarininkai nepratę nusilenkti prieš mažesnius“, kad jie siekė „susilpninti Lietuvą maisto stovyje ir tuomi privesti kraštą prie suirutės, kas jiems labai geidautina“⁶⁰. Pirmaisiais lietuvių buržuazijos valdymo mėnesiais imant rekvizicijas, lenkų dvarininkai nebuvo išskiriami iš kitų žemvaldžių. Bet 1919 m. rugpjūčio 27 d., išaiškinus lenkų karinę organizaciją (POW), kuri bandė įvykdyti karinį perversmą Lietuvoje, paaiškėjo, kad nemažai jos narių sudarė Lietuvos dvarininkai lenkai. Tada Lietuvos vyriausybės nurodymu sąmokslu slopinimo dingstimi kariuomenė ir policija lenkams priklausančiuose dvaruose ėmė rekvizuoti galvijus, kiaules, arklius, transporto priemones, pašarus, maisto produktus ir kt.⁶¹ Antai Panevėžio apskr. lenkai dvarininkai 1919 m. gruodžio 14 d. rašte Lietuvos vyriausybei skundėsi, kad, imant rekvizicijas, jų dvaruose gyvulių sumažėjo perpus, o kai kur iki šeštadalio, kad iš jų reikalaujama tokių produktų ir daiktų, kokių dvaruose nėra⁶². Ypač dvarininkai buvo nepatenkinti, kad rekvizicijas reikėjo duoti ne nuo gyvulių skaičiaus, o nuo žemės ploto⁶³. (Gyvulių karo metu sumažėjo dėl vokiečių grobstymų, o žemės plotas liko tas pats.)

Taigi Lietuvos buržuazinė vyriausybė, uždėdama dideles rekvizicijas lenkų dvarininkams, norėjo užkirsti kelią slaptam produktų išvežimui iš Lietuvos, ekonomiškai žlugdyti lenkų valdomus dvarus.

Rekvizicijų ėmimas iš miesto gyventojų ir jų išieškojimas

Rekvizicijos palietė ne tik kaimo, bet ir miesto gyventojus. Miestų valdybos skųsdavosi, kad rekvizicijų norma tarp kaimo ir miesto gyventojų dažnai esanti neproporcinga. Biržų miesto valdyba 1919 m. pabaigoje prašė peržiūrėti rekvizicijų normas Biržų—Pasvalio apskrities ėmimo komitete. Biržuose tuo metu gyveno apie 4000 gyventojų, kurie turėjo su-

⁵⁸ Vidaus reikalų ministro E. Draugelio pasisakymas 1920.IV.12 d. Ministrų kabineto posėdyje.— CVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 169.

⁵⁹ Ten pat, l. 86.

⁶⁰ Komisijos 1920.VI.2 d. raštas Steigiamajam seimui.— Ten pat, b. 1963, l. 97.

⁶¹ Zepkaitė R. Diplomacija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919—1939 m.— V., 1980, p. 69.

⁶² Raštą Lietuvos vyriausybei pasirašė stambūs Panevėžio apskr. dvarininkai K. Komaras, Z. Stanevičius, T. Bystramas, Z. Chominskis, Z. Svojnėkas ir kt.— CVA, f. 392, ap. 1, b. 176, l. 1.

⁶³ Ten pat, l. 5.

rinkti mokesį, tolygų 10 arklių rekvizicijai, o apskrities valsčiuose gyveno apie 30 000 gyventojų, jiems reikėjo duoti tik 15 arklių⁶⁴.

Rekvizicijų normoms tarp kaimo ir miesto gyventojų išlyginti 1920 m. sausio 10 d. buvo priimtas kitas įstatymas. Juo remiantis, į Lietuvą importuojamų produktų rekvizicijos buvo imamos tik iš miesto gyventojų⁶⁵. Visų miestų gyventojams buvo nustatytos tokios rekvizicijos: cukraus — 27 060 pūdų, druskos — 50 056 pūdai, silkų — 12 000 statinių, pipirų — 1088 pūdai⁶⁶. Kaip matyti iš rekvizicijų tarybos posėdžio protokolo, 1920 m. kovo 20 d. nutarimas dėl šių rekvizicijų paskirstymo daugelyje miestų sukėlė nepasitenkinimą ir protestus. Skundėsi Kauno ir kitų Lietuvos miestų ir miestelių valdybos. Skunduose nurodoma, kad jos nieko negali duoti rekvizicijoms, ir prašė jas sumažinti arba visai panaikinti. Komisijos protokole pažymima, jog „miestai skundžiasi, kad rekvizicija per didelė“⁶⁷. Tame pačiame rekvizicijų tarybos posėdyje ši rekvizicija miesto gyventojams buvo pakeista nepaprastuoju karo mokesčiu, nes taryba nusprendė, kad miestai rekvizicijos vis tiek neįvykdys⁶⁸. Miesto gyventojų apdėjimas pinigine karo rinkliava buvo patvirtintas 1921 m. įstatyme dėl rekvizicijų ir nepaprastųjų mokesčių įvedimo, kuris pakeitė 1920 m. sausio 10 d. įstatymą⁶⁹.

Miestai prašydavo atidėti ir karo rinkliavas. Panevėžio miesto valdyba 1923 m. prašė nukelti 1922—1923 m. karo rinkliavą (60 630 litų) iki 1923 m. lapkričio 15 d., nes tuo metu miestui teko mokėti kitus mokesčius. Tačiau rekvizicijų taryba nusprendė palikti senąją rinkliavos terminą — 1923 m. rugsėjo 1 d.⁷⁰

Rekvizicijos buvo imamos ir iš turtingųjų gyventojų, privačių įmonių bei dirbtuvių. Žaliavų rekvizicijos dirbtuvių darbą kartais labai sukomplikuodavo. 1920 m. vasario 3 d. bendrame pramonininkų, darbo ir socialinės apsaugos departamento bei kelių ministerijų atstovų posėdyje buvo nutarta kreiptis į vyriausybę, kad ji neleistų imti geležies rekvizicijų privačiose įmonėse, nes be žaliavų jos gali nutraukti darbą⁷¹. 1920 m., paskelbus grūdų rekviziciją, didelės jos normos palietė grūdų pirklius, iš kurių buvo paimta apie 50% visų išteklių⁷². Apskritai tai buvo gana reti atvejai.

Rekvizicijos buvo imamos 1919—1923 metais. Tačiau Lietuvos valstiečius iki pat 1925 m. pabaigos vargino rekvizicijų nepriemokų išieškojimas. 1919—1920 m. rekvizicijų nepriemokoms išieškoti 1920 m. rugpjūčio 3 d. buvo priimtas specialus įstatymas. Jame pabrėžta, kad nepriemokos bus išieškomos prievarta. Valstiečiai buvo verčiami skubėti atiduoti ne-

⁶⁴ Biržų m. valdybos 1919.XII prašymas Krašto apsaugos ministerijai.— CVA, f. 1600, ap. 3, b. 3, l. 5.

⁶⁵ LVZ, 1920 m. vasario 6 d., Nr. 1, p. 2.

⁶⁶ Komisijos įvežamų iš užsienio produktų 1920.VIII.3 d. posėdžio protokolas.— CVA, f. 862, ap. 1, b. 4, l. 22.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Vyriausybės žinios, 1921 m. vasario 4 d., Nr. 56.

⁷⁰ Rekvizicijų tarybos posėdžio 1923.VII.23 d. protokolas Nr. 29.— CVA, f. 1064, ap. 3, b. 6 (d. 2), l. 56.

⁷¹ CVA, f. 928, ap. 1, b. 94, l. 16.

⁷² LIS, t. 4, p. 104.

priemokas iki 1920 m. spalio 1 d., nes tik iki to laiko už rekvizicijas buvo apmokama visa rekvizicijų kaina, o po spalio 1 d. valdžia temokėjo 50% tos kainos. Kiti 50% buvo paimami kaip pabauda⁷³. Nepaisant ir šių priemonių, visos rekvizicijos iš gyventojų nebuvo surinktos. Tai rodo 1925 m. gegužės 12 d. seimo priimtų rekvizicijų liekanų išieškojimo įstatymas, pagal kurį Finansų ministerijos mokesčių departamentas turėjo teisę išreikalauti pinigus. Valstiečiai, laiku neatidavę visų rekvizicijų, turėjo už jas gana nemažai sumokėti. Pvz., už 1 cnt rugių nepriemoką 1920—1922 m. reikėjo mokėti 11 lt, o už 1922—1923 m. nepriemoką — 13 litų. Už 1 cnt kviečių reikėjo mokėti atitinkamai 18 ir 20 lt ir t. t.⁷⁴ Valsčių valdybos turėjo kruopščiai paruošti visų skolingų valstiečių sąrašus. Kadangi buvo vykdoma buržuazinė žemės reforma, nuo rekvizicijų nepriemokų išieškojimo buvo atleisti mažžemiai valstiečiai ir naujakuriai, turintys ne daugiau kaip 10 ha žemės. Tačiau nepriemokų išieškojimas irgi sudarė nemažai sunkumų buržuazinei administracijai. Galutinai rekvizicijų nepriemokų išieškojimas buvo panaikintas 1925 m. lapkričio 17 d. įstatymu⁷⁵. Pagal šį įstatymą neišieškotos rekvizicijos buvo nurašomos. Panaikinti nepriemokas ir jų išieškojimą padėjo ir tai, kad krikščionių demokratų vyriausybė, siekdama didesnio populiarumo valstiečių tarpe, darė jiems kai kurių nuolaidų, stengėsi savo politika nesukelti masinio valstiečių judėjimo.

Išvados

1. Rekvizicijos sudarė vieną iš svarbiausių buržuazinės valstybės išdo pajamų šaltinių daugiausia kariuomenės reikalams. Kovodama prieš Tarybų valdžią, kurdama valstybės aparatą, Lietuvos buržuazinė valdžia 1919 m. kovo 6 d. įvedė rekvizicijas ir ėmė jas iki 1923 metų. Pagrindinė našta slėgė valstiečius. Pažymėtinas valdžios organų savavaliavimas renkant rekvizicijas: jų neapmokėjimas, netolygus normų nustatymas atskiroms apskritims, maždaug vienodas paskirstymas vargingiems ir pasiturintiems ūkiams.

2. Dėl šių priežasčių kilo valstiečių pasipriešinimas rekvizicijoms. Tam didelės įtakos turėjo Lietuvos Komunistų partijos darbas valstiečių tarpe. Valstiečiai slėpdavo produktus, gyvulius, sabotavo rekvizicijų ėmimą, protestavo prieš buržuazinės administracijos savivalę. Buržuazinė Lietuvos vyriausybė buvo priversta įsakymais ir naujais įstatymais apriboti savivalę, lyginti rekvizicijų paskirstymo normas. Tačiau nemažai valstiečių jų pilnai neįvykdavo. Dėl to iki 1925 m. pabaigos įstatymiškai buvo įteisintas rekvizicijų nepriemokų išieškojimas.

3. Rekvizicijos buvo imamos ir iš miesto gyventojų, atskirais atvejais — iš miesto buržuazijos. Kartais iš privačių įmonių būdavo rekvizuojamos žaliavos. Tai kėlė ne tik darbo žmonių, bet ir buržuazijos nepasitenkinimą. Vykdydama klasinę politiką, buržuazinė vyriausybė 1921 m. rugpjūčio 3 d. rekvizicijas miestuose pakeitė nepaprastuoju karo mokesčiu.

⁷³ Vyriausybės žinios, 1920 m. rugpjūčio 12 d., Nr. 43.

⁷⁴ Normos buvo paskelbtos: Vyriausybės žinios, 1925 m. birželio 4 d., Nr. 192, p. 4. Jos taip pat publikuotos tarybinėje literatūroje. Vansevičius S. Lietuvos valstiečių teisinė padėtis. . . p. 74 (lentelė).

⁷⁵ Vyriausybės žinios, 1925 m. gruodžio 5 d., Nr. 209, p. 2.

4. Rekvizicijos veiksmingai buvo pritaikytos kovai su politiniais Lietuvos buržuazijos priešais — daugeliu lenkų dvarininkų. Išaiškinus POW ruošą sukilimą Lietuvoje, stambios rekvizicijos buvo uždėtos lenkų dvarininkų dvarams. Buržuazinė Lietuvos vyriausybė siekė juos nusilpninti ekonomiškai, apriboti jų politinę įtaką ir sustiprinti savo pozicijas.

РЕКВИЗИЦИИ В ЛИТВЕ

А. ЭЙДИНТАС

Резюме

Стремясь укрепить образовываемый государственный аппарат и получить необходимые средства для армии, литовское буржуазное правительство 6 марта 1919 г. ввело реквизиции. По принятому закону, у литовских крестьян реквизировались ткани, меха, корм для скота, скот, пищевые продукты. Реквизиции вызвали массовое недовольство, — они оказались непомерно высокими и непропорционально распределялись как между отдельными уездами, так и между крестьянскими хозяйствами. Разоренные войной и кайзеровской оккупацией, крестьяне требовали снижения норм реквизиций или их отсрочки, выплаты денег за реквизируемые продукты и т. д. Постепенно росло сопротивление: труженики села саботировали сбор реквизиций, скрывали продукты и скот, протестовали против самоуправления буржуазных чиновников, полиции и воинских частей. Классовую борьбу крестьян стимулировала и деятельность Коммунистической партии Литвы в селе. Вследствие упомянутых причин в некоторых уездах края в 1920 г. была собрана лишь десятая часть намеченных реквизиций.

Под влиянием растущего недовольства крестьянских масс буржуазное правительство ограничивало самоуправство военных частей, чиновников. Однако недовольство в деревне не прекращалось до отмены реквизиций в 1923 г. Все же после 1923 г. крестьянство еще страдало от поборов. Взыскание их было полностью отменено лишь в конце 1925 г.

Реквизиции осуществлялись и в городе, что вызывало недовольство городского населения. Реквизиции сырья на частных предприятиях грозили порой остановкой производства. Городские правления литовских городов высказывались против непропорционального распределения и высоких норм реквизиций, поэтому 3 августа 1921 г. они были заменены для городских жителей чрезвычайным военным налогом.

После 27 августа 1919 г., когда литовские власти раскрыли готовящийся мятеж польской военной организации (ПОВ) и установили, что активное участие в нем принимали крупные землевладельцы польской национальности, составлявшие более половины помещиков Литвы, повышенные реквизиции были применены в их имениях. Этими мерами против польских помещиков литовская буржуазия стремилась, ослабив враждебно настроенных помещиков экономически, укрепить свое внутреннее положение.